

[Рец.]: Савченко В.А. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр.: історичний аспект та політична практика / В.А. Савченко. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2017. – 410 с.

У ювілейний рік 100 річчя української революції на полицях магазинів з'явилася нова книга історика Віктора Савченка присвячена маловідомим сторінкам революційних подій першої чверті ХХ століття – історії анархістського руху в Україні. Саме в Україні в часи революційних потрясінь, анархістський рух зіграв важливу та суперечливу роль, одночасно опинившись і серед союзників та серед ворогів молодого української державності. “На совісті” анархістів участь у поваленні гетьманщини та розгромі армії Денікіна і Врангеля. Анархісти, як вороги будь-якого державного устрою не мали бажання підтримувати українське державотворення, але разом з тим анархісти воювали проти ворогів української ідеї: імперської російської влади, “червоних імперіалістів”-більшовиків, “білих імперіалістів” – Збройних Сил Півдня Росії генерала Денікіна, “Русской Армії” генерала Врангеля.

У новій монографії В. Савченко звертається до своєї улюбленої теми, яку він почав розробляти майже 30 років тому – аналізу політичних подій пов'язаних із революційним минулим України (ми пам'ятаємо його книги: “Махно”, “Симон Петлюра”, “Гетьман Скоропадський”, “12 війн за Україну”, “Одесса в епоху війн і революцій”, “Анархістський рух в Одесі в 1903-1916 рр.” та ін.). Треба відзначити, що автор поставив перед собою грандіозне завдання – висвітлення історії анархізму як соціально-політичного руху за період з 1903 по 1929 рік, саме ці дати автор пропонує як час зародження і ліквідації анархістського руху в Україні. Автор твердить що анархістський рух постав на початку ХХ ст., але в той же час, поширення в Східній Європі анархістських ідей почалося за півстоліття до цього. Автор неупереджено аналізує анархістський рух в Україні, висвітлюючи його вплив на революційні історичні соціально-політичні процеси в першій чверті ХХ ст. в Україні.

Монографія “Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903 – 1929 рр: історичний аспект та політична практика” побудована за хронологічним принципом. Автор виділяє певні етапи розвитку руху; “формування” – 1903 – 1904 рр., “піку популярності та активності” – 1905 – сер. 1907, “затухання” – сер. 1907 – 1916 рр.; “другого піку” – 1917 – квітень 1918 рр., “махновщини та діяльності Конфедерації “Набат” – літо 1918 – 1920 рр.; “затухання” – 1920–1922 рр., нової “актуалізації” 1922–1926 рр., “ліквідації” 1926 – 1929 рр.

Історія анархістського руху довгий час розглядалася за радянськими штампами як “стихийний вияв низьких пристрастей”, як гранично еkleктичний феномен або як “маргінальна тема”. Автор твердить, що цей рух мав свої цілі, завдання, стратегію, центри управління та систему комунікацій. У роботі червоною ниткою проходить ідея про те, що анархізм був одним з головних світових революційних практик, складовою частиною міжнародного революційного руху, що анархісти орієнтувалися на залучення робітничого класу до боротьби за анархію. На відміну від марксистів, вони не вважали, що капіталізм може бути реформований, пропагуючи глибинні соціальні трансформації, заперечення державної влади, можливість реалізації максимальної свободи особистості.

В. Савченко приділяє головну увагу аналізу комунікацій, механізмів формування та функціонування руху, створенню анархістами організаційних структур в таких визнаних центрах анархізму як Одеса, Катеринослав (Дніпро), Харків. Автор розглядає географію та чисельність анархістських організацій, соціальний склад груп, напрямки організаційної та пропагандистської діяльності. На думку автора, впливовість анархістського напрямку залежала від пропаганди і агітації анархістських ідей в широких масах міст і сіл, тому одною з головних форм діяльності анархістів було видання листівок, періодичних видань, книг, усна пропаганда серед робітників, селян, студентів. Автор вважає, що анархісти досягли в цьому певного успіху особлива на піки своєї активності в 1906-1907 та в 1917-1918 рр., причому масовість руху створювали не члени окремих та не чисельних анархістських груп, а армія співчуваючих, які тимчасово, залежно від ситуації, підтримували анархістів.

В. Савченко слушно зауважує, що лідери анархістського руху мали досвід перебування у РСДРП та ПСР, а на чолі анархістських груп після лютого 1917 р. стали учасники революції 1905-1907 рр. Цей висновок каже про те, що анархістський рух в часи визвольних змагань неможливо розглядати без пильного дослідження попередніх етапів еволюції анархістського руху. Автор доводить, що терористичні акти українські анархісти проводили у цілях пропаганди своїх ідей свободи та рівності, для самопрезентації руху, роздмухування радикальних настроїв. Терор також виконував функції дезорганізації влади, створення хаосу, для залучення коштів для формування анархістських структур та підтримки страйкового робітничого руху.

В часи послаблення центральної влади посилювався розвиток “стихийного” анархізму у світогляді та самосвідомості, в культурно-мистецькому, повсякденному житті, у відношенні до влади, церкви, моралі, бюрократії. На поч. 1918 р. анархісти змогли встановити вплив на колектив чорноморських моряків торговельного флоту, шахтарів Донбасу, захопивши їх планами соціалізації виробництва, з 1920 р. вплив анархістів на робітників послаб у зв'язку із одержавленням профспілок та ФЗК, репресіями влади по відношенню до активістів незалежного робітничого руху.

Багато сторінок монографії присвячено аналізу сутності махновського руху, розбудові анархістського суспільства у “вільному районі”; діяльності Конфедерації анархістських організацій України “Набат”. Автор

робить висновок, що анархісти мимоволі “підіграли” більшовикам, що більшовики зуміли розколоти анархістський рух, залучивши частину “радянських анархістів” до лав КП(б)У. В той же час махновці, користуючись моментом, намагалися втілювати свої ідеї, захищаючи фактичну автономію Гуляй-Поля. Автор монографії вважає, що махновське повстанство не було “бунтарською” стихією, а декларувалося як боротьба за нове анархістське суспільство, мало свої мету, завдання, сенси, стратегію. проголосили завдання формування “вільного району” та проведення “анархістського експерименту”. Махновці змогли опанувати величезний терен Півдня України, створивши Південноукраїнську трудову федерацію, на теренах якої проходив експеримент будівництва анархістського суспільства.

Анархістський рух у 1922 – 1929 рр., ще не був предметом наукових досліджень в українській історіографії. Автор твердить про своєрідний феномен анархістського “ренесансу” в УСРР у 1923–1926 рр., який проявився у формуванні молодіжних підпільних груп, у відродженні старих анархістських груп, появі підпільної преси. Анархісти, за В. Савченком, стали “складовою частиною антибільшовицького, антидиктаторського підпілля, в структурі якого значну роль зіграли сили українського національного спротиву”.

Аналізуючи еволюцію анархістського руху автор твердить, що цей рух став занепадати з причин того, що частина анархістів побачила в більшовицькій революції втілення своїх мрій про соціально-майнову рівність, в той же час тактикою значної частини анархістів України (Н. І. Махна) був намір скористатися наявними можливостями революції для перебудови нового суспільства на засадах прямої демократії, самоорганізації, соціалізації, федералізації, створити “вільні ради”, “вільні профспілки”.

Монографія написана на основі великої кількості унікальних архівних документів, спогадів учасників подій, значного комплексу анархістської преси 1903-1930 рр., аналізу української, російської та західної історіографії. Всебічне об’єктивне та незаангажоване вивчення історичних подій періоду української революції та визвольних змагань є важливим з погляду встановлення історичної правди і визначається сучасними потребами розвитку вітчизняної історичної науки. Обґрунтовані у монографії висновки та положення становлять значний науковий інтерес, актуальність, новизна положень і висновків монографії дає змогу казати, про те, що вона відкриває майже невідомий світ анархістської альтернативи, змушує серйозно замислитись над порушеними проблемами, переосмислити деякі історичні концепції. Монографія є значним внеском у дослідження історії України ХХ ст., слугуватиме цінним підґрунтям для майбутніх наукових розвідок.

С. А. Цвілюк